

Yoğun Bakım Hemşirelerinde Önemli Bir Özellik: Eleştirel Düşünme

An Important Feature Intensive Care Nurses: Critical Thinking

Nurten Vicdan, Zeynep Özer

Akdeniz Üniversitesi Antalya Sağlık Yüksekokulu, Antalya

Eleştirel düşünme kendi düşünce süreçlerimizin bilincinde olarak, başkasının düşünce süreçlerini göz önünde tutup, öğrendiklerimizi uygulayarak, kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilmeyi amaç edinen aktif ve organize zihinsel bir süreçtir. Eleştirel düşünebilme aynı zamanda o kişinin bilgilerinin bir dayanağı olduğunu, kanıtları analiz etme ve değerlendirme yetisi olduğunu gösterir. İnsanlar düşünme sürecini; bir sorunu çözmek, belirli amaçları gerçekleştirmek, bilgi ve olayları anlamlandırmak ve karşılaşılan kişileri daha iyi tanımak için bilinçli bir şekilde kullanmaktadır.

Yoğun bakım hemşirelerinin, hastanın durumunda ortaya çıkan değişiklikleri ilk saptayan ve acil durumlarda ekip içinde hızlı karar alması gereken meslek üyesi olarak, karmaşık ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan sorunlarla daha sık karşılaştığı belirtilmektedir. Değişik alanlarda sunulan hizmetlerin karmaşıklığı, kanıta dayalı uygulamaların artması, teknolojik bilgi ve uygulamayı da içeren çok boyutlu bakım, hemşireleri esnek olma ve eleştirel düşünmeye zorlamaktadır. Eleştirel düşünme; yoğun bakım hemşirelerine her koşulda hastaların ihtiyaçlarını karşılayabilme, daha yüksek kaliteli sonuçlara götürecek alternatif yolları düşünebilme, verilen görevi değerlendirerek, anlayarak, sorgulayarak bilinçli düşünerek uygulayabilme becerisi kazandırır. Bu nedenle çoğu zaman birden çok seçeneği birlikte düşünmek ve hızlı kararlar vermek zorunda olan yoğun bakım hemşireleri için eleştirel düşünmenin çok önemli olduğu bilinmektedir. Bu literatür çalışması yoğun bakım hemşirelerinde eleştirel düşünmenin neden gerekli olduğunu vurgulamak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik, yoğun bakım, eleştirel düşünme.

Critical thinking is an active and organized mental process which aims to be able to understand both ourselves and the events that occur around of us by being conscious of our own thinking processes, considering others' thinking processes and applying what we have learned. Critical thinking also shows that there is a basis for what that person knows, he has the ability to analyze the evidences and evaluate them. People use their thinking processes consciously to reach their aims, make sense of information and events and know the people they meet much better.

Intensive care nurses, as a member of that profession who determines the changes emerging in the patient's status first and needs to make a decision quickly within the team in the case of emergency, is reported to meet complicated and unexpected problems more often. The complexity of the services provided in different fields, the increase in the evidence-based applications, multidimensional care including technological knowledge and application force the nurses to be flexible and think critically. Critical thinking makes intensive care nurses become skilful at meeting the needs of the patients under all circumstances, finding alternative ways leading to much higher-grade results, applying by evaluating the task given, understanding, examining, thinking consciously. For this reason, critical thinking is known to be crucial for intensive care nurses who have to think most of the time more than one option together and make decisions quickly. This literature research is prepared to emphasize the reason why critical thinking is necessary for intensive care nurses.

Key words: Nursing, intensive care, critical thinking.

Geliş tarihi: 21.06.2011 Kabul tarihi:28.07.2011

Yazışma adresi: Nurten Vicdan Akdeniz Üniversitesi Antalya Sağlık Yüksekokulu Kat.2 No: 208 Antalya/kampüs 07010 Antalya - Türkiye

Tel: 02423106130 nurtenvicdan@akdeniz.edu.tr

Düşünme; içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik, organize zihinsel bir süreçtir. Karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisidir. İnsanlar düşünme sürecini; bir sorunu çözmek, belirli amaçları gerçekleştirmek, bilgi ve olayları anlamlandırmak ve karşılaşılan kişileri daha iyi tanımak için bilinçli bir şekilde kullanmaktadır.^[1]

Başlangıcı Sokrates'e kadar dayanan eleştirel düşünme, genel olarak kendi düşüncemizi ve başkalarının fikirlerini daha iyi anlayabilmek ve düşünceleri açıklayabilmek becerimizi geliştirmek için gerçekleştirilen etkin, örgütlü ve işlevsel bir süreç olarak tanımlanabilir.^[2] Eleştirel düşünme aynı zamanda o kişinin bilgilerinin bir dayanağı olduğunu, kanıtları analiz etme ve değerlendirme yetisi olduğunu gösterir.³ Eleştirel düşünme, düşünmenin en gelişmiş ve en ileri biçimidir. Çünkü, eleştirel düşünme saplantısız, nesnel ve derinlemesine düşünme anlamına gelir. Eleştirel düşünme yoluyla nitelikliyi niteliksizden, doğruyu yanlıştan ayırt edebiliriz.^[4]

Seferoğlu ve Akbıyık (2006)'ın da belirttiği gibi, eleştirel düşünmenin bilgiyi etkili bir şekilde kazanma, değerlendirme ve kullanma yeteneklerine ve eğilimlerine dayandığını belirten Demirel, eleştirel düşünmenin beş boyutunun bulunduğunu ve bunların "tutarlılık, birleştirme, uygulanabilme, yeterlilik ve iletişim kurabilme" olduğunu belirtmektedir.

1. Tutarlılık; eleştirel düşünen bireyin düşüncelerindeki çelişkilerin farkına varması ve bu çelişkileri ortadan kaldırabilmesiyle ilgilidir.
2. Birleştirme; eleştirel düşünen bireyin, deneyimlerini ve ulaştığı sonuçları gerçekçi temellere dayandırabilmesini ifade etmektedir.
3. Uygulanabilme; eleştirel düşünen bireyin düşüncelerini bir model üzerinde uygulayabilmesidir.
4. Yeterlilik; eleştirel düşünen bireyin, deneyimlerini ve ulaştığı sonuçları gerçekçi temellere dayandırabilmesini ifade etmektedir.
5. İletişim kurabilme; eleştirel düşünen bireyin düşüncelerini etkili bir iletişimle, anlaşılır bir biçimde paylaşabilmesidir.^[5]

Cüceloğlu (1994), "İyi Düşün Doğru Karar Ver" adlı kitabında eleştirel düşünmeyi, kendi düşünme sürecinin bilincinde olarak, başkalarının düşünce süreçlerini göz önünde tutarak, öğrendiklerimizi uygulayarak kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilmeyi amaç edinen aktif ve organize zihinsel bir süreç olarak tanımlamış ve bir bireyin kendini geliştirerek eleştirel düşünmeye ulaşabilmesi için aşağıda belirtilen üç temel adımı atması gerektiğini ifade etmiştir.^[6]

Bu adımlar;

1. Kişi düşünce sürecinin bilincine varmalı: Bireyler düşünceyi kendi başına olan, insan denetiminin dışında bir süreç kabul edeceğine, düşünce sürecinin bilincine varmalı ve bilinçli olarak yön verebileceğini bilmelidir.
2. Kişi başkalarının düşünce süreçlerini inceleyebilmeli: Başkalarının düşünce süreçlerini inceleyebilen kişi, kendi düşünce süreçleri ile karşısındakinin düşünce süreçlerini karşılaştırma olanağına kavuşur. Bu yaklaşım kişinin kendi kalıplarının bilincinde olmasını ve onların dışına çıkarak yeni görüşlere kendini açık tutmasını gerektirir.
3. Öğrendiği bilgileri günlük yaşamında uygulayabilmeli: Uygulama olmadan, eleştirel düşünme alışkanlığı elde edilemez. Eleştirel düşünmeyi sürekli uygulayan kişi, farkında olmadan, eleştirel düşünmeyi zamanla alışkanlık haline getirir.^[6]

Amerikan Felsefe Birliği (APA)'nın tanımına göre eleştirel düşünce, eleştirel düşünme yorum, analiz, değerlendirme ve çıkarsama ile sonuçlanan anlamlı ve kişisel olarak düzenlenmiş bir yargıdır.^[7,8]

Yukarıda yapılan bütün açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, eleştirel düşünmenin farklı tanımları olmasına karşın, aşağı yukarı bütün tanımlarda, eleştirel düşünmenin bilgiyi etkili bir biçimde elde etme, karşılaştırma, değerlendirme ve uygulamayı vurguladığı söylenebilir. Bir başka deyişle eleştirel düşünme, sıradan, olağan düşünmeden farklıdır.

Tablo 1. Olağan Düşünme ile Eleştirel Düşünme Arasındaki Farklılıklar^[4]

Olağan Düşünme	Eleştirel Düşünme
Tahmin etme	Karar verme
Tercih etme	Değerlendirme
Gruplandırma	Sınıflandırma
İnanma	Varsayma
Anlama	Mantıksal olarak anlama
Kavramları çağrıştırma	İlkeleri kavrama
Kanıtızsız düşünceleri sunma	Kanıtı dayalı düşünceleri sunma
Ölçüte dayanmayan kararlar alma	Kanıtı dayalı kararlar alma

Eleştirel düşünmenin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1. Eleştirel düşünme akıl yürütmeye dayalıdır: Eleştirel düşünme sürecinde elde edilen çıkarımların uygun, geçerli ve sağlam kanıtlara dayalı olması, gelişmiş ve güzel olmaması gereklidir.
2. Eleştirel düşünme, derinlemesine düşünmeyi gerektirir: Bir düşünceyi geliştirmek, başkasına ve kendine ait düşünceleri biçimli bir şekilde değerlendirmeyi gerektirir.
3. Eleştirel düşünme odaklanmayı gerektirir: Bir amaç ile düşünmeyi gerektirir. Bu amaç ise, bireyin ne yaptığı veya neye inandığı ile ilgili olarak en iyi kararı vermektir.^[9]

ELEŞTİREL DÜŞÜNMENİN YARARLARI

Eleştirel düşünme:

- Kişisel perspektifleri yorumlama ve birebir ilişkileri anlama açısından önemlidir.
- Farklı değerleri tanıma ve sorgulama yoluyla anlamlandırma yeteneğinin gelişmesini sağlar. Çünkü eleştirel düşünenler toplumdaki düşünce farklılıklarını görürler ve daha toleranslı olurlar.
- Eleştirel düşünmenin diğer olumlu yönü ise, önyargıların ve hassas olunan noktaların farkına varılmasını kolaylaştırmasıdır.
- Bütüncül düşünmeyi sağlayarak olayları tek boyutlu değil de, çok boyutlu görebilmeye olanak sağlar.
- Önemli konular hakkında karar vermeye yardımcı olarak sorunun çözümünü kolaylaştırır.
- Düşünme sürecini hızlandırarak, bireyin çevresinde yer alan durum veya olayların anlaşılmasına yardımcı olur.
- Bağımsız düşünebilmeyi ve karar vermeyi öğretir, bireyin kendine olan güveninin artmasını sağlar ve yaşantının zenginleşmesine katkıda bulunur.^[1]

YOĞUN BAKIM HEMŞİRELERİNDE ELEŞTİREL DÜŞÜNME

21. yüzyıl için gereken temel becerilerden biri olan eleştirel düşünme, hemşirelik literatüründe önemi giderek artan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır². Ülkemizde hemşirelik hizmetleri çeşitli eğitim düzeylerine sahip hemşireler tarafından ve çoğunlukla geleneksel bir sağlık sistemi içinde yürütülmektedir. Ancak hemşire-

lik bakımının güçlenmesi için; hemşirelerin bağımlı fonksiyonlarından çok bağımsız fonksiyonlarını ön plana çıkarmaları, eleştirel düşünerek karar verme ve sorun çözme gibi becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir.^[10] Eleştirel düşünme, hemşirelik eğitiminde ve uygulamalarda, profesyonel gelişim için gerekli olan temel davranışların oluşmasında kullanılan bir kavramdır⁷. Hemşirelikte eleştirel düşünme, bilgiye temel lenmiş, uygulamalarla geliştirilmiş, araştırma destekli tutumların birleştiği düşünmedir. Tek yönlü düşünme olmayıp, çok yönlü bilişsel bir süreçtir.^[9] Eleştirel düşünme; hemşirelere her koşulda hastaların ihtiyaçlarını karşılayabilme, daha yüksek kaliteli sonuçlara götüreceği alternatif yolları düşünebilme, verilen görevi değerlendirerek, anlayarak, sorgulayarak bilinçli düşünerek uygulayabilme becerisi kazandırır.^[3] Hemşirelik mesleği ile ilgili tüm kurumlar eleştirel düşünmenin bu yaşamsal önemini vurgulayarak hemşirelik eğitim ve uygulamalarının temeli olduğunu ifade eder.^[2]

Hemşireliğin genel amaçları yüzyıllar boyunca aynı kalmakla birlikte hemşirelik uygulamalarının kapsamı ve niteliği toplumların değişen gereksinimlerinden etkilenmiştir. Toplumlar, toplumsal dinamikler, sağlık bakım gereksinimleri ve sağlık politikaları değişirken hemşirelik de modern bir meslek haline gelmiştir. Bu nedenle hemşireliğin geleneksel görev yöneliminden, genişleyen rol yönelimine doğru şekillenmesi gerekmektedir. Bunun için hemşirelerin yüzyılın sorunlarını çözümlenebilmeleri, hemşirelik sorunları ile başa çıkabilmeleri, daha karmaşık hasta bakım gereksinimlerini saptayabilmeleri ve sistemik bakım verebilmeleri için aldıkları eğitim doğrultusunda eleştirel düşünme güçlerini geliştirmeleri gerekmektedir¹. Amerikan Hemşireler Koleji Derneği bu kavramları daha da ilerleterek eleştirel düşünmeyi hemşirelik eğitiminin temelini oturtturarak tanımlamıştır. Bu tanımlama doğrultusunda eleştirel düşünme, bağımsız ve bağımlı değişkenleri göz önüne alarak karar almanın altını çizer. Aynı zamanda akıl yürütme, sezgi, uygulama, analiz, sentez, yorumlama, çıkarsama, tüme varım, sorgulama ve yaratıcılığı içerir.^[3]

Hemşirenin toplumun sağlık gereksinimlerine yanıt verebilmesi için, gelişmelere ve yeniliklere kolaylıkla uyum sağlayabilmesi, bilgiyi araması, sorgulaması, eleştirel düşünebilmesi, sorunlara çözüm getirebilmesi dolayısıyla yaratıcı düşünceler üretebilmesi bunun yanında dünyadaki diğer meslektaşları ile her türlü iletişimi kurabilmesi ve entellektüel gelişmelerini sürdürerek toplumsal duyarlılığa sahip olması gerekmektedir. Dolayısıyla hemşireler, özelden çağdaş insan, genelde hemşireliğin evrensel niteliklerini kazanmış olmalıdır¹¹. Bu niteliklerin yanı sıra, özellikle uygulama alanlarında hızlı ve doğru kararların alınmasıyla karşı karşıya olan hemşirelik mesleğinde, eleştirel düşünme gücüne sahip olarak akılcı kararların alınması da bir

zorunluluktur. Bilindiği gibi; akılcı kararların alınması, mesleki gelişimin devam ettirilmesi ve alternatif yaklaşımların belirlenmesi eleştirel düşünmeyle gerçekleştirilir. Nitekim, bu yaklaşımla ulusal ve uluslararası hemşirelik kuruluşları hemşirelikte eleştirel düşünmeyi anahtar bir beceri olarak ele almakta, akreditasyon kurumları eğitim programlarında eleştirel düşünmenin yer alması gerektiğini ifade ederek mesleki değerlendirme kriterleri arasına yerleştirmektedir.^[12]

Eleştirel düşünme nitelendirilmemiş olsa bile daima hemşireliğin ayrılmaz bir parçası olmuştur². Ayrıca, Amerika'daki Ulusal Hemşirelik Derneği, 1991 yılında hemşirelik eğitiminde eleştirel düşünmenin vazgeçilmez olduğunu vurgulayarak, bunu lisans mezunları için bir çıktı kriteri olarak belirlemiştir.^[13] Eleştirel düşünme; karar verme sürecini etkileyen önemli bir özellik olarak düşünüldüğünde, profesyonel sağlık ekibi üyelerinden, farklı bilgileri yorumlama ve kullanma becerisi yaratmaları, rasyonel karar verme yöntemlerini seçmeleri beklenmektedir. Hemşirelikte karar verme sürecinde; mesleki temel bilgi, hemşirelik deneyimi, eleştirel düşünme yeterliği, eleştirel düşünme için gerekli olan tutumlar ve eleştirel düşünme standartlarının önemli olduğu bilinmektedir. Çünkü hemşireler bakımın yönetiminde, bireyin sorununu değerlendirip elde ettiği kanıtlara dayalı karar verme, uygulama ve sonuçları değerlendirmede "eleştirel düşünme becerilerini" kullanmak zorundadır.^[11]

Hemşire eğitimciler ve araştırmacılara göre, eleştirel düşünme bir sorun analiz yöntemidir. Hastanın yaşam kalitesini ve hemşirelik bakımının kalitesini etkiler. Karar verme, hemşirelerde farklı türlerde düşünme bilgi ve becerilerinde belirli bir birikimi gerektirir. Karar verme süreci bilgilerin yorumlanması, sorunların analizi, alternatiflerin tanımlanması, sonuçların çıkarılmasını ve bu sonuçların açıklanmasını içerir.^[8]

Watson ve Glaser'in eleştirel düşünme tanımlaması, hemşirelik sürecinin basamakları ile paralellik göstermektedir. Bunlar:

- Sorunun tanımlanması
- Sorunun çözümü için uygun bilgilerin seçilmesi (planlama)
- Durumun tanımlanması (planlama)
- Uygun hipotezin seçimi ve formüle edilmesi (hemşirelik tanıları),
- Kararın doğruluğunu belirleme ve girişimin doğruluğuna karar verme (değerlendirme)'dir.^[14]

Yoğun bakım üniteleri kritik hastaları destekleyerek iyileşmesini amaçlayan, yerleşim biçimi ile hasta bakımı açısından ayrıcalık taşıyan, ileri teknolojiye sahip cihazlarla donatılmış, hastaların 24 saat yaşamsal göstergeler-

inin izlendiği multidisipliner bir ekibin hizmet sunduğu klinikler olarak tanımlanmaktadır. Bu multidisipliner ekibin kritik öneme sahip üyelerinden birisini, yoğun bakım hemşireleri oluşturmaktadır.^[15] Bu nedenle çoğu zaman birden çok seçeneği birlikte düşünmek ve hızlı kararlar vermek zorunda olan yoğun bakım hemşireleri için eleştirel düşünmenin çok önemli olduğu bilinmektedir.^[13]

Velioglu, profesyonel olmada gerekli ve önemli bir unsur olan eleştirel düşünmenin, hemşirelik için birçok kaynaktan elde edilen bilgilerin toplanması ve düzenlenmesi, bu bilgiler ışığında neye gereksinim olduğunun saptanması, birçok olası yaklaşımdan birinin seçilmesi, uygulanması ve işlemin sonuçlarının değerlendirilmesi gibi özellikleri içeren vazgeçilmez bir düşünme süreci olduğunu belirtmiştir.^[16] Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşirelerin eleştirel düşünme gücünü kullanarak doğru kararlar vermeleri, yaşamın sürdürülmesinde hayati bir öneme sahiptir.^[17] Bu bağlamda hemşirelikte eleştirel düşünmenin beş boyutundan söz edilmektedir. Bunlar; mesleki bilgi, deneyim, eleştirel düşünme yeteneği, eleştirel düşünme için gerekli tutumlar (güven, bağımsızlık, sorumluluk, sabır, yaratıcılık, meraklılık, risk alma, disiplin, tarafsızlık, bütüncül bakabilme, tarafsızlık, alçakgönüllülük) ve eleştirel düşünme standartlarıdır (açıklık, kararlılık, doğruluk, dürüstlük, mantıklılık, tutarlılık, ilgili ve makul olma, geniş düşünme, derin bakabilme, hemşirelik kararları için etik standartlar, değerlendirme kriterleri, profesyonel sorumluluk).^[1]

Yoğun bakım hemşireleri, hastanın durumunda ortaya çıkan değişiklikleri ilk saptayan ve acil durumlarda ekip içinde hızlı karar alması gereken meslek üyesinden biridir. Karmaşık ve beklenmedik bir anda ortaya çıkan sorunlarla çok sık karşı karşıya kalmaktadırlar¹⁷. Gittikçe artan bağımlı hasta sayısı, karmaşık bakım gereksinimleri ve sağlık alanında artan araştırmalar düşünsel becerileri zorunlu kılmaktadır. Hemşireler yaşam boyu öğrenmek, profesyonel olarak gelişebilmek, başkaları ile etkili çalışabilmek, hedeflenen sonuçlara ulaşmak, toplumu değiştirmek ve kültürler arası realiteyi geliştirmek için eleştirel düşünmek zorundadır.^[1]

Hastaların güvenliği ve yoğun bakım hizmetlerinin etkin olarak yürütülmesinde yoğun bakım ekibinin profesyonel davranışları büyük önem taşımaktadır. Yoğun bakım hemşireleri, karmaşık ilaç tedavileri uygulanan, tıbbi birçok cihaza bağımlı, ileri yaşam desteği verilen hastalara güvenli bir bakım sağlamak için hasta verilerini kullanarak kararlar vermek durumundadırlar.^[18] Profesyonel bir yaklaşımla hastanın durumunda ortaya çıkan ya da çıkabilecek sağlık sorunlarını hızlı bir şekilde saptamalıdırlar¹⁷. Ancak yıllardır birçok araştırmanın devam etmesine rağmen hemşirelerin klinik karar verme süreçleri ve eğitim süreçleri kişilerin

deneyim süreleri, eleştirel düşünme yetenekleri ve görev karmaşıklığı gibi faktörlerden etkilenmektedir.^[18]

Yoğun bakımda doğru kararlar vermede eleştirel düşünme, eğitilmiş ve deneyimli hemşirelerin çalıştırılması, uygun görev dağılımının yapılması, hasta güvenliği ve etkin bakımın sağlanması açısından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

1. Uçan Ö, Taşcı S, Ovayolu N. Eleştirel Düşünme ve Hemşirelik. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi 2008;3(7):17-27.
2. Şenturan L, Alpar EŞ. Hemşirelik Öğrencilerinde Eleştirel Düşünme. Cumhuriyet Üniversitesi Yüksek Okulu Dergisi 2008;12(1): 22-30.
3. Benner PE, Sutphen M, Hughes RG. Clinical Reasoning, Decisionmaking, and Action: Thinking Critically and Clinically. Patient Safety and Quality: An Evidence-Based Handbook for Nurses. AHRQ Publication No. 08-0043, US; 2008.s. 1-18.
4. Aybek B. Eleştirel Düşünmenin Öğretiminde Öğretmenin Rolü. Çukurova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi 2006;7(2).
5. Seferoğlu S, Akbıyık C. Eleştirel Düşünme ve Öğretimi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim fakülteleri Dergisi 2006;30:193-200.
6. Cüceloğlu D. İyi Düşün Doğru Karar Ver, İstanbul: Sistem Yayıncılık. 1994.
7. Simpson E. and Courtney M. Critical Thinking in Nursing Education: Literature Review. International Journal of Nursing Practice 2002;8:89-98.
8. Zaybak A, Khorshid L. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeylerinin İncelenmesi. Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 2006;22(2):137-146.
9. Özsoy SA, Yıldırım BÖ. Hemşirelikte Eleştirel Düşünme, Uygulamalı Yaklaşım. İzmir: Aydın Tuna Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. 2010.
10. Birol L. Hemşirelik Süreci. 6. Baskı, İstanbul: Etki Matbaacılık Yayıncılık. 2004.
11. Dirimeşe E, Dicle A. Hemşirelerin ve Öğrenci Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. İzmir. 2006.
12. Eşer L, Khorshid L, Demir Y. Yoğun Bakım Hemşirelerinde Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 2007;11(3):13-22.
13. Arslan GG, Demir Y, Khorshid L, Eşer İ. Hemşirelerde Eleştirel Düşünme Eğilimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 2009;12(1):72-73.
14. Duchscher EJ. Catching The Way: Understanding The Concept of Critical Thinking. Journal of Advanced Nursing 1999;29(3):577-583.
15. Başak T, Uzun Ş, Arslan F. Yoğun Bakım Hemşirelerinin Etik Duyarlılıklarının İncelenmesi. Gülhane Tıp Dergisi 2010;52:76-81.
16. Velioğlu B. Hemşirelik Eğitiminde Esaslar. II. Ulusal Hemşirelik Eğitimi Sempozyumu. İstanbul. 1998.
17. Kavaklı Ö, Uzun Ş, Arslan F. Yoğun Bakım Hemşirelerinin Profesyonel Davranışlarının Belirlenmesi. Gülhane Tıp Dergisi 2009;51:168-173.
18. Hicks FD, Merritt SL, Elstein AS, Illinois C. Critical Thinking and clinical Decision Making in Critical Care Nursing: A Pilot Study. Heart & Lung 2003;32(3):169-180.